

чипоренко, В. М. Лыткин. [Електронний ресурс]. Санкт-Петербург: Военно-медицинская академия, 2015. Режим доступу: <http://www.bestreferat.ru/referat-4783.html>

ТРАНСЛІТЕРАЦІЙНИЙ ПЕРЕКЛАД СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ekstremal'na psihologija: pidruchnik. Za zag. red. O. . Timchenka. Kii'v: TOV «Avgust Trejd», 2007. 502 s.
2. Kokun O. M. Osoblivosti vijavu negativnih psihichnih staniv u vijs'kovoslužbovciv vnaslidok trivaloї uchasti v bojovih dijah ta perebuvannja v zoni ATO / O. M. Kokun, N. A. Agaev, I. O. Pishko, N. S. Lozins'ka. Visnik Nacional'nogo universitetu oboroni Ukraїni. 2015. Vip. 3 (46). S. 123–129.
3. Romek V. G., Kontorovich V. A., Krukovich E. I. Psihologicheskaja pomoshh' v krizisnyh situacijah. Sankt-Peterburg: Rech', 2004. 256 s.
4. Tarabrina N. V. Prakticheskoe rukovodstvo po psihologii postravmaticheskogo stressa / N. V. Tarabrina, V. A. Agarkov, Ju. V. Byhovec i dr. Ch. 1. Teorija i metody. Moskva: Izd-vo «Kogito-Centr», 2007. 208 s.
5. Snedkov E. V. Mediko-psihologicheskie posledstvija boevoj psihicheskoy travmy: kliniko-dinamicheskie i lechebno-reabilitacionnye aspekty / E. V. Snedkov, S. V. Litvincev, V. V. Nechiporenko, V. M. Lytkin. [Elektronnij resurs]. Sankt-Peterburg: Voенно-медицинская академия, 2015. Rezhim dostupu: <http://www.bestreferat.ru/referat-4783.html>

УДК 159.9

Корчинська І.В., магістрант соціально-психологічного факультету НУЦЗУ, e-mail: korchinskaya12@mail.ru;

Кучеренко С.М., канд. психол. наук, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ;

Максимов А.В., викладач каф. пожежної та рятувальної підготовки НУЦЗУ

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕСПЕЧЕННЯ СЛУЖБОВОЇ ПІДГОТОВКИ РЯТУВАЛЬНИКІВ ДСНС УКРАЇНИ ДО ДІЯЛЬНОСТІ У ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

У статті описуються основні уявлення про підходи до проблеми психологічного забезпечення професійної діяльності в екстремальних умовах, надаються визначення та змістовні компоненти вже існуючого психологічного забезпечення професійної діяльності рятувальників Державної служби України з надзвичайних ситуацій, описуються умови у яких повинна проходити підготовка рятувальників для формування в особистості усіх необхідних якостей, моделей поведінки у різних

умовах, визначені психологічні компоненти, які необхідні для виконання завдань, котрі ставляться перед співробітниками служби порятунку, вимоги до особливостей формування емоційно-вольової сфери з урахування психологічних властивостей особистості рятувальника при виконанні їм своїх професійних обов'язків, надаються напрямки, за якими необхідно розвивати вольову стійкість, значна увага приділяється процесу та змістовності навчання у напрямку психологічної підготовки рятувальників, розкриваються його основні напрямки.

Ключові слова: професійна діяльність, професійно важливі якості, психологічне забезпечення, емоційно-вольова сфера.

В статті описуються основні представлення о підходах к проблеме психологического обеспечения профессиональной деятельности в экстремальных условиях, предоставляются определения и содержательные компоненты уже существующего психологического обеспечения профессиональной деятельности спасателей Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям, описываются условия, в которых должна проходить подготовка спасателей для формирования в личности всех необходимых качеств, моделей поведения в различных условиях, определены психологические компоненты, которые необходимы для выполнения задач, которые ставятся перед сотрудниками службы спасения, требования к особенностям формирования эмоционально-волевой сферы с учетом психологических свойств личности спасателя при выполнении им своих профессиональных обязанностей, предоставляются направления, по которым необходимо развивать волевую устойчивость, значительное внимание уделяется процессу и содержательности обучения по направлению психологической подготовки спасателей, раскрываются его основные направления.

Ключевые слова: профессиональная деятельность, профессионально важные качества, психологическое обеспечение, эмоционально-волевая сфера.

Постановка проблеми. Психологічна підготовка співробітників ДСНС України розглядається у числі найважливіших завдань, що стоять перед силами служби цивільного захисту. Головне у психологічній підготовці полягає у тому, щоб на основі загальнолюдських цінностей розвинути у рятувальника психологічну стійкість і готовність до виконання поставлених завдань.

Професія рятувальника, безумовно, одна з найнебезпечніших, адже це і робота в екстремальних ситуаціях, і ризик для життя, і величезна відповідальність за інших людей. В екстремальних ситуаціях рятувальника необхідно оцінити ситуацію, прийняти правильне рішення та, при цьому, мати адекватну поведінку. Ефективність професійної діяльності рятувальників залежить як від генетично обумовлених властивостей особистості, так і від професійно важливих якостей, знань, умінь і навичок, придбаних у процесі діяльності.

Психологічне забезпечення службової підготовки рятувальників являє собою комплекс принципів, методів і прийомів, що направлені на розвиток в особистості необхідних знань, умінь та навичок, необхідних для успішного виконання робіт у певному виді діяльності, досягаючи якомога кращих результатів у практичному їх застосуванні. Психологі-

чна не підготовленість особового складу виявляє себе у погіршенні якості дій при: оцінці оперативної обстановки, прийнятті рішень, застосуванні спеціальних засобів та порушення при їх використанні.

На сьогоднішній день психологічна підготовка являє собою актуальну проблему, що пов'язана з рядом об'єктивних і суб'єктивних труднощів, з якими стикаються працівники служби цивільного захисту під час виконання своїх професійних обов'язків. Особливо це стосується видів діяльності з великою кількістю екстремальних ситуацій пов'язаних із порятунком життя інших людей. У нашому дослідженні це стосується працівників гірських рятувальників Навчального центру оперативно-рятувальних сил цивільного захисту (НЦ ОРС ЦЗ) України. Формування професійних якостей у рятувальників ДСНС лежить в основі навчальної діяльності НЦ ОРС ЦЗ України. Здатність завжди бути готовим до виконання своїх професійних обов'язків при будь-яких умовах багато у чому залежить від рівня та якості службової підготовки співробітника ДСНС, методів і методик які для цього використовуються.

Проблема забезпечення службової підготовки рятувальників ДСНС, на сьогоднішній день не має достатнього методичного забезпечення, що висуває певні вимоги до визначення цілей, плануванню та змісту праці у цьому напрямку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченням проблем психологічного забезпечення займалися Перелигіна Л.А., Корольчук М.С., Тімченко О.В., Смірнов С.Д., Осьодло В.І. Ними був визначений ряд основоположних напрямків його здійснення для фахівців ризиконебезпечних спеціальностей.

Дослідженням особливостей емоційно-вольової сфери фахівців, котрі виконують діяльність в екстремальних умовах займалися наступні вчені: І.М. Сеченов причину дій людини бачив у чуттєвих збудженнях, думках і моральних почуттях, які надають дії певний сенс. М.Я. Басов зробив предметом свого аналізу регулятивну функцію волі, яка розуміється їм як психічний механізм, через який особистість регулює свої психічні функції, перебудовуючи їх відповідно до розв'язуваного завдання. Л.С. Виготський визначав за волею функції спонукання та вибору дії, первинною проблемою стає не породження дії, а «оволодіння собою». Будь-яка справді вольова дія, відзначав він, є виборчим актом, що включає свідомий вибір і рішення. К. Левін вважає сутністю волі управління афектами та діями. Вольова дія, на його думку, є дія «надполіва», коли при дії, якою ми володіємо, типовим є те, що вся наша особистість не поглинена даним полем: ми стоїмо як би над речами, зберігаючи велику владу над діями.

Більшість авторів у вітчизняній та зарубіжній психології визначають волю як особливу здатність людини (А. Коллінз і ін.). Ще Аристотель зазначав, що воля це здатність людини до певної активності, що

йде від нього самого. Цю точку зору поділяв А. Шопенгауер. Т. Рибо вказував, що у своїх розвинених формах воля це здатність до активності, що йде від особистості як цілісного утворення «Я». Д. Локк розумів волю як здатність здійснювати дію. Функцію волі він бачив у породженні дій, в їх намірі та детермінації, і виборі цілей, в їх регуляції, відзначаючи, що в ініціації і здійсненні дій беруть участь особистісні утворення, що визначають різні характеристики дій, у першу чергу, вольові якості (наполегливість, рішучість, завзятість і ін.). Долаючи, наприклад, страх смерті, воля проявляється у мужності та рішучості рятувальника.

Мета статті: вивчення сучасного стану проблеми психологічного забезпечення професійної діяльності рятувальників в екстремальних умовах.

Виклад основного матеріалу. Психологічна підготовка співробітників ДСНС України – це система цілеспрямованих дій, що має на меті формування та закріплення у рятувальників психологічної готовності та стійкості переважно на основі самовдосконалення особистісних і розвитку професійно важливих якостей, набуття досвіду успішних дій у змодельованих умовах проведення аварійно-рятувальних робіт.

Формування професійної стійкості (підготовленості) здійснюється у процесі повсякденної навчальної діяльності співробітників ДСНС України, у процесі виконання повсякденних завдань. Основна мета цієї діяльності полягає у зміні характеру впливу, який виникає в екстремальних умовах напруженості на функціонування психіки та активність рятувальника: від гнітючого до нейтрального та навіть стимулюючого.

У ході навчання та виховання будь-якого фахівця ДСНС України передбачено формування широкого спектру необхідних для виконання професійної діяльності якостей. Однак досвід виконання завдань в екстремальних умовах показує, що не кожна якість, сформована раніше, може проявитися у рятувальника при зміні умов діяльності (погодні умови, рельєф місцевості, видимість, вплив негативних чинників аварії, катастрофи, стихійного лиха та ін.), особливо при переході до виконання аварійно-рятувальних робіт. Є дуже багато прикладів того, коли фахівець успішно виконує вправу на навчальних заняттях і далеко не кращим чином виконує його при зміні умов, коли пасивно-оборонні рефлексії фактично сприяють неадекватній, відносно обстановці, поведінки рятувальника та знижують результативність службової діяльності.

Спеціальна психологічна підготовка передбачає вироблення в особового складу психологічної готовності та стійкості при підготовці до конкретних видів аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, у нашому випадку при підготовці гірничих рятувальників. Вона здійснюється шляхом формування високої емоційно-вольової стійкості, тобто здатності не піддаватися страху, тримати себе у руках у небезпечних для життя ситуаціях, готовності до рішучих колективних та індивідуа-

льних дій. Спеціальна психологічна підготовка здійснюється у процесі навчання, проведення спеціальних психофізичних тренувань.

Постійне перебування рятувальників у ситуаціях небезпеки, актуалізація необхідних психічних якостей особистості формує численні моделі поведінки в умовах НС. Особовий склад повинен володіти найпростішими прийомами розрядки напруженості, психічної саморегуляції та вольовій мобілізації, відновлення психічних і фізичних сил, зняття гнітючої дії можливих невдач.

Спеціальна психологічна підготовка передбачає:

- адаптацію психіки рятувальника до факторів умов НС;
- формування здатності долати страх і протидіяти стресогенним факторам НС;
- придбання досвіду дій в екстремальних, небезпечних ситуаціях і вироблення на цій основі психологічної стійкості;
- формування навичок психологічної адаптації та реадаптації для стимуляції психічних пізнавальних процесів і станів;
- виконання завдань в умовах дефіциту часу;
- необхідність прийняття самостійних відповідальних рішень в екстремальних умовах і т.д.

Люди по-різному реагують на небезпеку, але одне безперечно: добре підготовлена людина більш стійка у морально-психологічному відношенні, вона діє впевнено та сміливо.

Найбільш ефективний спосіб навчання - практичне відпрацювання нормативів, прийомів і способів захисту та виконання робіт. Тренування, відпрацювання прийомів і способів дій, вироблення практичних навичок допомагають людині пристосовуватися до різноманітних умов, тобто адаптуватися.

На навчаннях і заняттях з рятувальниками є необхідним внесення у дії людей допустимих елементів напруженості, небезпеки та ризику. Напруженість досягається збільшенням фізичних і психічних навантажень шляхом створення психологічної моделі - складної, бойової умови, та раптовістю (несподіване оголошення навчальної тривоги, раптове використання засобів імітації, швидка зміна вступних обстановки, «виведення з ладу» частини особового складу чи техніки та т.п.).

Психологічна підготовка розглядається як психологічне забезпечення всіх видів професійного навчання шляхом моделювання психогенних факторів обстановки аварії, катастрофи, стихійного лиха.

Головна мета моделювання - створення психічної напруженості в інтересах формування у рятувальників умінь і навичок ефективно діяти в умовах надзвичайних ситуацій.

Елементи напруженості та небезпеки, які введені у навчальний процес, поступово привчають людей долати найвище психологічне навантаження, активно виконувати свою задачу у складних і напружених

умовах. Безстрашність, холоднокривність, спритність, фізична витривалість, необхідні при веденні рятувальних робіт, можна придбати та закріпити під час занять на спеціальних смугах перешкод. Кожен рятувальник повинен чітко знати свої завдання та обов'язки, а також володіти специфічними якостями, зумовленими спеціальністю.

При підготовці рятувальників позитивні результати дають систематичні тренування, на яких одночасно зі здачею нормативів обов'язкового мінімуму знань проводяться змагання з виконання робіт в засобах захисту.

Розглянемо механізм психологічної підготовки, за рахунок яких внутрішніх і зовнішніх впливів здійснюється її вплив на психіку співробітника ДСНС України. Чим більша кількість майбутніх психічних образів, максимально відповідних екстремальним умовам, сформуємо у співробітника ДСНС, тим менше ймовірність його попадання у ситуацію невизначеності, невідомості, яка, як правило, тягне за собою спрацьовування у людини пасивно-оборонного рефлексу а, отже, вчинення неадекватних дій.

Психологічна стійкість детермінується психологічно особистісними якостями, саморегулятивними механізмами, а також рівнем екстремальності впливаючого чинника. Однак, якщо психічна стійкість обумовлена індивідуально-типологічними особливостями рятувальника, що характеризують емоційну збудливість і витривалість до дезорганізуючих впливів емоцій, то вона, у першу чергу, визначається ступенем вираженості вольового зусилля та здатністю суб'єкта здійснювати цілеспрямований вплив на свою емоційну сферу. Крім того, психічна стійкість може бути детермінована як вродженими, так й виробленими у процесі життєдіяльності суб'єкта психофізіологічними механізмами й особистісними якостями, що дозволяють несвідомо або усвідомлено протидіяти емоціогенним факторам, наприклад, екстремальній обставині.

У результаті психологічної підготовки у співробітників ДСНС України завчасно, ще у ході повсякденної діяльності, повинна бути сформульована психологічна стійкість (підготовленість), тобто система психологічних якостей, що визначають потенційну можливість рятувальників долати труднощі та успішно проводити аварійно-рятувальні роботи.

Безпосередньо перед виконанням поставленого завдання, у процесі психологічної підготовки, у співробітників ДСНС України має бути сформовано стан психологічної готовності, тобто налаштованості та мобілізованості психіки на подолання майбутніх труднощів службової діяльності, що забезпечують успішність досягнення мети.

У структурі психологічної підготовки центральне місце займають такі психологічні якості як психологічна готовність і стійкість. Як при прояві психологічної готовності, так і при прояві психологічної стійкості, в їх структурі виступають одні й ті ж самі компоненти: мотиваційний, емоційний, пізнавальний, інтелектуальний, операційний і вольовий.

При прояві готовності провідне місце займають такі психологічні компоненти як мотиваційний, пізнавальний, інтелектуальний і тільки потім моторний, вольовий та емоційний.

Вольову стійкість рятувальників розвивають за наступними напрямками:

- формування індивідуальної фізіологічної та психологічної витривалості, щоб вони були готові до подолання різних труднощів, до діяльності в екстремальних умовах у напруженому ритмі;
- підвищення рівня стійкості професійних навичок в інтересах швидкого та своєчасного виконання обов'язків;
- формування психологічної готовності до несподіваних дій;
- вироблення та закріплення у психології кожного рятувальника таких якостей, як невибагливість, помірність у бажаннях і потребах, які повинні змінити схильність до комфорту та невміння вести аварійно-рятувальні роботи у несприятливих природних і кліматичних умовах;
- формування стійкої групової психологічної спайки усередині колективу рятувальників вироблюваної на основі виконання спільних службових обов'язків співробітниками ДСНС України.

Загально визнано, що у ході повсякденної діяльності завчасно формується психологічна підготовленість або завчасна стійкість, як система психологічних якостей (знань, навичок і умінь), яка визначає потенційну можливість людини долати труднощі та успішно виконувати поставлені завдання.

Своєчасне проведення психологічної підготовки дозволило б не знижувати штатну працездатність рятувальників, підвищити ефективність їх дій у перші години після катастрофи, тобто у той час, коли є найбільша можливість допомогти постраждалим. Підготовленість фахівців до дій у НС істотно знижує людські, а часто й матеріальні втрати.

Керівнику аварійно-рятувального підрозділу, при організації психологічної підготовки, необхідно виходити з принципу випереджаючого формування понятійної основи моделі дій по відношенню до образної. Це означає, що будь-який задум у реалізації психологічної підготовки повинен отримувати свій початок за допомогою активізації переконань у необхідності та важливості поставлених завдань, закріпленні мотиваційних установок, накопичення уявлень про умови виконання аварійно-рятувальних робіт і т.д. З цією метою можуть широко застосовуватися методи психологічної підготовки, які виправдовують себе, пов'язані, у більшості, зі словесним, усним впливом начальників, командирів, інших фахівців на психіку підлеглих - переконання, навіювання і т.д.

Існує цілий ряд таких завдань, особливо щодо формування, розвитку та загартування необхідних для виконання завдань психологічних і спеціальних якостей, які можуть бути вирішені тільки у процесі психологічної підготовки. Наприклад, закріплення та розвиток навичок і вмій, необхідних для виконання конкретного завдання; активізація пі-

знавальних процесів, мотивів, здібностей, характерних для того чи іншого фахівця ДСНС України, чи таких спеціальних якостей рятувальника, як обачність, окомір, мислення, координація рухів, стійкість до перевантаження та ін.

Таким чином, поряд з навчанням і вихованням здійснюється й психологічна підготовка, у ході якої формуються необхідні для виконання завдань професійно важливі якості (мужність, героїзм, громадянськість і ін.), які повинні відповідати загальним цільовим установкам і вимогам, що пред'являються до особового складу рятувальних формувань. Їй у більшій мірі притаманні специфічні методи (тренажі, ідеомоторні тренування, вивчення основних ознак характерних ситуацій та ін.).

У процесі психологічної підготовки вирішуються питання усвідомлення поставленого завдання, переконання рятувальників у необхідності беззаперечного її виконання, активізації у цих цілях готовності та інших, специфічних професійно важливих якостей.

Здійснюючи різні композиції перелічених вище засобів, у залежності від розв'язуваних завдань, психолог спільно з керівниками та командирами може усвідомлено вводити у процес навчальної діяльності різні психологічні чинники, здатні викликати як позитивну активність рятувальника, так і негативні психічні явища. Так, створення загрози для життя та здоров'я рятувальників супроводжується дією фактора небезпеки, реальним вогневим впливом, фактором невизначеності, дефіцитом інформації і ін.

Вміле, продумане введення у навчальний процес зазначених факторів дозволяє реально змоделювати окремі елементи проведення аварійно-рятувальних робіт, а, отже, вирішувати завдання психологічної підготовки.

Висновки. Таким чином, психологічна підготовка являє собою діяльність керівників, командирів, заступників з виховної роботи, психологів та інших посадових осіб щодо формування у рятувальників психологічної готовності та стійкості, емоційно-вольових якостей, що дозволяють діяти активно, ініціативно, вміло, використовуючи засоби порятунку, навички виживання у надзвичайних умовах, максимально зменшувати ймовірність зустрічі з невідомим під час проведення аварійно-рятувальних й інших невідкладних робіт.

У зв'язку з тим, що психологічне забезпечення службової підготовки гірничих рятувальників ДСНС вивчено у малому обсязі, перед нами стоїть задача розробити комплексну програму для покращення її рівня, а також розробити програму соціально-психологічного тренінгу з ціллю підвищення ефективності при підготовці співробітників, що виконують діяльність в особливих та екстремальних умовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Корольчук М. С. Психофізіологія діяльності. Київ: Ельга, Ніка-Центр, 2004. 400 с.
2. Ситнік С. В. Про психологічну підготовку ті її види. Наука і освіта. 2002. - №5. С. 52–54.
3. Тарасов Д. Ю. Психологическая обеспеченность продуктивной деятельности будущего офицера. Сибирский педагогический журнал. 2008. №2. С. 394–401.
4. Тимченко А. В. Психологические аспекты состояния, поведения и деятельности людей в экстремальных условиях и методы их коррекции. Харьков, 1997. 184 с.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЙНИЙ ПЕРЕКЛАД СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Korol'chuk M. S. Psihofiziologija dijal'nosti. Kiiv: El'ga, Nika-Centr, 2004. 400 s.
2. Sitnik S. V. Pro psihologichnu pidgotovku ti ii vidi. Nauka i osvita. 2002. - №5. S. 52–54.
3. Tarasov D. Ju. Psihologicheskaja obespechennost' produktivnoj dejatel'nosti budushhego oficera. Sibirskij pedagogicheskij zhurnal. 2008. №2. S. 394–401.
4. Timchenko A. V. Psihologicheskije aspekty sostojanija, povedenija i dejatel'nosti ljudej v jekstremal'nyh uslovijah i metody ih korrekcii. Har'kov, 1997. 184 s.

УДК 159.9:343

Лефтеров В.О., д. психол. наук, професор, завідувач кафедри соціології та психології Національного університету «Одеська юридична академія» e-mail: lefterov.vasil@gmail.com;

Немерцева Д.О., магістрант соціології Національного університету «Одеська юридична академія» e-mail: dnemertseva@gmail.com

СОЦІАЛЬНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПОСТПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АДАПТАЦІЇ КОЛИШНІХ УВ'ЯЗНЕНИХ

Стаття присвячена розгляду соціальних та психологічних аспектів постпенітенціарної адаптації осіб, звільнених із місць позбавлення волі. Визначено особливості адаптації колишніх ув'язнених до соціального середовища. Охарактеризовано та узагальнено соціальні та психологічні складові постпенітенціарної адаптації, а також шляхи і напрямки оптимізації постпенітенціарної адаптації звільнених, що включають заходи адаптації ще в пенітенціарних умовах та після звільнення, зміну сприйняття колишнього засудженого в суспільстві, професійну реадаптацію, сімейну підтримку тощо. Обґрунтована необхідність удосконалення діяльності державних органів і громадськості щодо створення нормальних умов для постпенітенціарної адаптації колишніх ув'язнених.